SHAXS RIVOJLANISHIDA IJTIMOIY MUHIT VA BIOLOGIK OMILLARNING O‘ZARO TA’SIRI

Turg‘unova Nozima Abduxalilovna

Farg‘ona viloyati Buvayda tumani 19-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va biologik omillarning o‘zaro ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shaxs shakllanishi murakkab jarayon bo‘lib, unda irsiy (genetik) xususiyatlar va tashqi ijtimoiy muhit omillari — oila, maktab, tengdoshlar guruhi, jamiyat va madaniyatning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Maqolada biologik omillarning shaxs temperamenti, asab tizimi xususiyatlari va tug‘ma qobiliyatlarga ta’siri hamda ijtimoiy muhitning shaxs qadriyatlari, xulq-atvori va ijtimoiylashuv jarayoniga ko‘rsatadigan ta’siri yoritiladi. Shuningdek, ushbu ikki omilning o‘zaro uyg‘unligi yoki ziddiyati shaxs rivojlanishining turli bosqichlarida qanday namoyon bo‘lishi misollar orqali tahlil qilinadi. Maqola psixologiya va pedagogika sohasida shaxs rivojlanish qonuniyatlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: shaxs, rivojlanish, ijtimoiy muhit, biologik omillar, irsiyat, ijtimoiylashuv, temperament, jamiyat.

Kirish

Shaxs rivojlanishi psixologiya va pedagogika fanlarining eng muhim va murakkab tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Inson shaxsi tug‘ilgandan boshlab butun hayoti davomida shakllanadi, rivojlanadi va takomillashib boradi. Bu jarayonda bir qator omillar, xususan, biologik va ijtimoiy omillar muhim o‘rin egallaydi.

Shaxsning individual xususiyatlari, xulq-atvori, qobiliyatlari hamda dunyoqarashi aynan shu omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi.Biologik omillar insonning irsiy jihatdan olgan xususiyatlari, asab tizimi tipi, temperament, jismoniy rivojlanish darajasi kabi tabiiy asoslarni o‘z ichiga oladi. Ushbu omillar shaxsning tug‘ma imkoniyatlarini belgilab beradi va uning rivojlanishiga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatadi. Biroq biologik asoslar shaxsning to‘liq shakllanishini belgilab bera olmaydi, chunki inson ijtimoiy mavjudot sifatida jamiyatda yashaydi va rivojlanadi. Ijtimoiy muhit esa shaxs rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan omillardan biridir. Oila, maktab, tengdoshlar, mehnat jamoasi hamda keng ijtimoiy muhit shaxsning qadriyatlari, axloqiy qarashlari, xulq-atvori va ijtimoiy tajribasini shakllantiradi. Aynan ijtimoiy muhit orqali inson jamiyatga moslashadi, ijtimoiy normalarni o‘zlashtiradi va shaxs sifatida kamol topadi. Shaxs rivojlanishida biologik va ijtimoiy omillar bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda ta’sir ko‘rsatadi. Ularning o‘zaro ta’siri natijasida har bir inson o‘ziga xos individual xususiyatlarga ega bo‘lgan shaxs sifatida shakllanadi. Shu bois ushbu ikki omilning o‘zaro munosabatini o‘rganish shaxs psixologiyasini chuqurroq tushunish va ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Shaxs rivojlanishining dastlabki asoslari biologik omillar bilan belgilanadi. Biologik omillar deganda insonning irsiy xususiyatlari, asab tizimi tuzilishi, temperament, jismoniy rivojlanish va organizmning tabiiy imkoniyatlari tushuniladi. Ushbu omillar insonning tug‘ma potensialini belgilab beradi va uning keyingi rivojlanish jarayoniga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shaxs rivojlanishida biologik omillarning o‘rni

Temperament shaxsning hissiy reaksiyalari, tezkorligi, faollik darajasi va barqarorligini belgilovchi muhim biologik xususiyat hisoblanadi. Masalan, xolerik tipdagi shaxslar faol va tezkor bo‘lsa, flegmatiklar sokin va vazmin bo‘lishi bilan ajralib turadi. Bunday xususiyatlar insonning hayot faoliyatida muhim rol o‘ynaydi, biroq ular shaxsning to‘liq shakllanishini mustaqil ravishda belgilamaydi. Shuningdek, irsiy omillar insonning ayrim qobiliyatlari va moyilliklariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, musiqiy eshitish, matematik fikrlash yoki ijodiy tasavvur kabi qobiliyatlar ma’lum darajada genetik asosga ega bo‘lishi mumkin. Biroq bu qobiliyatlarning rivojlanishi to‘liq ijtimoiy muhitga bog‘liqdir.

Ijtimoiy muhitning shaxs shakllanishidagi ahamiyati

Ijtimoiy muhit shaxs rivojlanishining eng muhim va hal qiluvchi omillaridan biridir. Inson jamiyatdan tashqarida shaxs sifatida shakllana olmaydi. Oila, maktab, tengdoshlar guruhi va jamiyat shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida asosiy rol o‘ynaydi. Oila – shaxs tarbiyasining ilk bosqichi bo‘lib, unda bola dastlabki axloqiy me’yorlar, qadriyatlar va xulq-atvor qoidalarini o‘zlashtiradi. Ota-ona munosabati, oiladagi muhit bolaning psixologik rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Maktab esa shaxsning bilim olish, ijtimoiy tajriba orttirish va jamiyatga moslashish jarayonida muhim ta’lim-tarbiya maskani hisoblanadi. O‘qituvchilar va tengdoshlar bilan munosabatlar bolaning ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantiradi. Tengdoshlar guruhi ham shaxs rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo‘lib, u orqali bola mustaqillik, muloqot madaniyati va ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi. Jamiyat esa umumiy madaniyat, qonun-qoidalar va qadriyatlar orqali shaxsning dunyoqarashini shakllantiradi.

Biologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri

Shaxs rivojlanishi biologik va ijtimoiy omillarning uzviy o‘zaro ta’siri natijasida

yuzaga keladi. Bu ikki omil bir-biridan alohida emas, balki doimiy o‘zaro bog‘liqlikda faoliyat yuritadi. Biologik asoslar shaxsning imkoniyatlarini belgilasa, ijtimoiy muhit bu imkoniyatlarni rivojlantiradi yoki cheklaydi. Masalan, tug‘ma qobiliyatga ega bo‘lgan bola qulay ijtimoiy muhitda tarbiyalansa, uning iste’dodi yanada rivojlanadi. Aksincha, noqulay muhitda bu qobiliyat to‘liq namoyon bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli shaxs rivojlanishida nafaqat irsiyat, balki tarbiya va ijtimoiy sharoit ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy psixologiya shuni ta’kidlaydiki, shaxs rivojlanishi “biologik imkoniyat + ijtimoiy tajriba” formulasi asosida kechadi. Bu jarayonda tarbiya, ta’lim va ijtimoiy munosabatlar biologik asoslarni faollashtiradi va shaxsning to‘liq shakllanishiga yordam beradi.

Shaxs shakllanishida muvozanatning ahamiyati

Shaxsning barkamol rivojlanishi uchun biologik va ijtimoiy omillar o‘rtasida muvozanat bo‘lishi zarur. Faqat biologik imkoniyatlarga tayanish yoki faqat ijtimoiy ta’sirni asosiy deb hisoblash noto‘g‘ri xulosalarga olib keladi. Har ikki omilning uyg‘unligi shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Ta’lim-tarbiya jarayonida ushbu muvozanatni hisobga olish o‘qituvchi va psixologlar uchun muhim vazifalardan biridir. Chunki har bir bola individual bo‘lib, uning rivojlanishida biologik xususiyatlar va ijtimoiy sharoit turlicha namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Shaxs rivojlanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, unda biologik hamda ijtimoiy omillarning o‘zaro uyg‘unligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, biologik omillar shaxsning tug‘ma imkoniyatlari, temperament xususiyatlari va irsiy asoslarini belgilab bersa, ijtimoiy muhit ushbu imkoniyatlarning rivojlanishi, shakllanishi va namoyon bo‘lishida asosiy rol o‘ynaydi. Shaxsning

barkamol rivojlanishi faqatgina tabiiy (biologik) yoki faqat ijtimoiy omillarga bog‘liq emas, balki ularning o‘zaro ta’siri va bir-birini to‘ldirishi natijasida yuzaga keladi. Qulay ijtimoiy muhitda tarbiyalangan, to‘g‘ri pedagogik yondashuvlar bilan qo‘llab-quvvatlangan shaxs o‘zining tug‘ma qobiliyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishi mumkin. Aksincha, noqulay muhit yoki yetarli tarbiya bo‘lmagan holatlarda hatto yuqori biologik imkoniyatlar ham to‘liq rivojlanmasligi ehtimoli mavjud. Shu bois, ta’lim-tarbiya jarayonida har bir bolaning individual xususiyatlarini, ya’ni uning biologik imkoniyatlari va ijtimoiy sharoitini hisobga olish muhimdir. Oila, maktab va jamiyat hamkorligi shaxs rivojlanishida muvozanatni ta’minlaydi hamda uning sog‘lom, barkamol va jamiyatga moslashgan shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. Umuman olganda, shaxs rivojlanishida biologik va ijtimoiy omillarni ajratib emas, balki ularning uzviy birligi sifatida o‘rganish ilmiy va amaliy jihatdan to‘g‘ri yondashuv hisoblanadi. Bu esa pedagogika va psixologiya sohalarida samarali tarbiya va ta’lim tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Shoumarov G‘.B. *Oila psixologiyasi*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010..
2. G‘oziev E.G‘. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: Universitet, 2002..
3. Sodiqov A.S. *Deviant xulq-atvor psixologiyasi*. — Toshkent: Fan, 2018..
4. G‘oziyev E. G. Ontogenez psixologiyasi – Toshkent: "Noshir", 2010.
5. Bayyar Dj., Bayyar Dj. Sening og‘ir o‘smiring. – Moskva: "Progress", 2005.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi yo‘riqnomalari: Maktab psixologining ish daftari va metodik tavsiyalari.World Health Organization (WHO). (2022). *Adolescent Health and Risk Behaviors*. Geneva: WHO Press.
7. Brown, L., & Smith, J. (2017). *Addiction and Adolescent Development*. New York: Academic Press.